

Méla az irodalmi nyelvben a búskomoly, de Abony tájékán éppen a »tréfálkozó, humoros, elmés, viccelgető« embert nevezik mélának, mélásnak, mélázónak, s azt mondják p., hogy »Palya bácsi elméláz velünk, hogy ki sem fogyunk a nevetésből.« — Ugyanott a *pajzán* szót egészen más értelemben használják, mint a köznyelvben: ha azt mondják, hogy »az a szegény pajzán kisbéres«, ezzel azt fejezik ki, hogy elhagyott, árva, neveletlen. ¹⁾

Még csak megemlítem az ilyen ismeretes kifejezéseket: *kő keresztfa, lúd tikmony, gyöngyhalászat* (meg is volt róva egyszer a Tud. Gyűjteményben), *fa kövezet, agyag padozat* (Jókai), *aranyból volt a reze* (Arany). ²⁾

Hogy mindezekben a bonyolódott s gyakran annyira furcsa változásokban micsoda általános irányok különböztethetők meg, hogy a nyelvtörténet s a szófejtés nyújtotta tanulságokat miként lehetne némileg rendszerbe foglalni: mind ezt kegyes engedelmökkel más alkalommal, nem sokára szándékozom részletezni. De az eddigiek is, úgy hiszem, mutatják legalább is azt, hogy ime a nyelvészetnek mennyi érdekesbnél érdekesb föladata van még. Ime a nyelvtudomány nem a betűk és ragozási minták tudománya, mint az üres, száraz, gépies iskolai nyelvtanítás miatt hiszi a nagy közönség. A ki a *ez* betű haszontalan *z*-jét vagy a *mel(y)lyel* szó haszontalan *y*-jét védelmezi, a ki az *apjok* alakot tartja még ma is egyedül üdvözítőnek s az országszerte divó *apjuk*-ot megható fanatizmussal átok alá veti — az nem foglalkozik a nyelvtudománynak legmagasabb kérdéseivel. Távolságunk ezektől még akkor is, mikor az íkes ragozás alakjairól vagy az új szók hibás vagy helyes voltáról vitatkozunk. A nyelvtudománynak nem az az igazi föladata, hogy betűkre és alakokra nézve szabályokat, törvényezikkeit és paragrafusokat adjon, hanem az, hogy a nyelv történetében az emberi gondolkodás történetét vizsgálja és tanítsa!

¹⁾ M. Nyr. VI. 361.

²⁾ *Fallajdr* az esztergomi gyerekeknel a szánon hátul ülő, pedig a szó a német *vorreiter*. — A világosodást jelölő *regge*-nek megfelelő osztják *röskim* a. m. *nebel*, *dunkelheit*, *v. pora* szürkület (*pora*: idő). — *Sze-relem* és *szörnyűködés* Budenz szótárában egy gyökből vannak magyarázva.

ETZELBURG

ÉS

A MAGYAR HÚNMONDA.

SZÉKFOGLALÓ

HEINRICH GUSZTÁV

II. TAGTÖEL.

BUDAPEST, 1881.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Etzelburg és a magyar hünmonda.

(Felolvasatott az I. osztálynak 1881. október 24-én tartott ülésében.)

Attila király székhelyét ma sem vagyunk képesek egészen pontosan meghatározni; de Priskos követi jelentése (448) kétségtelenné teszi, hogy azt a mai Magyarország keleti részében, a Tisza vidékén, vagy talán pontosabban a Tisza jobb partján, a síkságon kell keresnünk. Esztergomról, Budáról vagy Óbudáról, mint a nagy hún fejedelem *történeti* székhelyeiről, szó sem lehet; Priskos világosan mondja, hogy Attila főszállásához közel sem követ, sem élő fát nem találni; sőt még hozzáteszi, hogy a mit római módra, nem fából építenek, mint a király fürdőjét, Pannoniából szállított kövekből építik. Jordanis a VI. században felhasználja Priskos elbeszélését; Attila székhelyére nézve pedig a magából még hozzáteszi, hogy »ez volt az egész barbár világot bíró Attilának székvárosa, melynek elsőséget adott az általa elfoglalt városok közt,«¹⁾ — a mit Jordanis bajosan állithatott volna, ha a rendelkezésére álló források és a kor tradíciója más várost neveznek meg Attila fővárosa gyanánt. Így tehát kétséget sem szenved, hogy a hún birodalomnak — ha ugyan használhatni e kifejezést a hún főúraság alatt lazán összefoglalt népek és országok összességéről — középpontja, a mely középpont a legbensőbb összefüggésben állott a fejedelem személyével, a Tisza vidékén volt, még pedig vagy Szegeden, a mint azt Salamon F. (Századok, 1881. I. füzet) inkább meggyerő, mint meggyőző érvekkel kimutatni iparkodott, — vagy pedig valószínűbben a Tiszán innen a síkságon, mert még sem valószínű, hogy Priskos

¹⁾ Cap. XXXIV. vége: hae sedes erant Attilae regi barbariem totam tenenti; haec captis civitatibus habitacula praeponebat.

ki nem emelte volna, hogy Attila főszállása egy nagy folyó mellett vagy épen, a mi még feltünőbb, két tekintélyes folyó összefolyásánál fekszik. Semmi esetre nem kereshetjük Attila történeti székvárosát a Duna vidékén, legkevésbé a történeti tudásnak aránylag kielégítő világtól felderített Pannoniában.

A monda nem köti magát a történet adataihoz; souverain önállósággal, néha csak a nép phantaziájától, máskor a legjelentéktelenebb mellékkörülményektől vezéreltetve, cseréli fel az alakokat és színhelyeket, keveri össze a századokat és eseményeket. A történeti elem sokszor felismerhetetlenül lapang a monda dús repkénye alatt, mely még a kétségbe vonhatatlan történeti töredékeket is nemcsak jó részben elfödi, hanem sokszor egészen sajátzerű, nem ritkán a kutatót félrevezető világitásban tünteti föl. A mondai és történeti elemek chaosában csak a monda történetének pontos tanulmányozása nyújthat tájékozást és kecséget megbízható eredményekkel, míg a rendszerint, nálunk is és másutt is divó eljárás, mely a különböző századok mondai anyagát naivul összekapcsolja és XV. századi feljegyzéseket X. és XI. századi vagy még régebbi mondai és történeti emlékek magyarázatára felhasznál, — mint ezt a hún mondára vonatkozólag különösen Thierry teszi — csak növeli a zavart s előre is lehetetlenné teszi — nem a biztos, mert ilyenekről általában csak a legnagyobb óvatossággal szólhatni, — de legalább a valószínű, egy bizonyos határig megbízható eredményeket.

E szempontból kiindulva, megkísértem a következőkben az Attila-monda egy látszólag mellékes, de az egész monda-kör szervezetében épen nem jelentéktelen elemét tárgyalni.

A kérdés a következő: Hol képzelte a monda Attila király székhelyét? S vajjon a különböző századokban egy és ugyanazon várost tekintette-e a hatalmas hún király fővárosának? Hol feküdt *Etselburg*, mert a mondában ez a hún király székvárosának neve.

Eddigélét *Etselburgot*, a Nibelungének és későbbi költői és krónikás feljegyzések alapján, majd Budán, illetőleg Ó-Budán, majd Esztergomban (Gran) keresték, s mind a két vélemény pártolói fontos és részben merész következtetéseket

kapcsoltak nézetökhöz. Helyes álláspontra — e kérdéssel szemben is — csak a forrásoknak idő szerint való tanulmányozása s adataiknak pontos vizsgálata juttathatja a kutatót.

I.

Kétséget nem szenved, hogy *Etselburg*, mint a hún király székhelye, a Nibelungénekből származik, s eddig egyhangulag ebből is származtatták. Annál feltünőbb, hogy a kik eddigélét e kérdéssel foglalkoztak, nem vették észre, hogy *Etselburg* mint helynév a Nibelungében egyetlen egyszer sem fordul elő. A hol *Etsel* székhelyéről van szó, a nagy költemény mindig *Etsel váráról* beszél, de egyetlen egyszer sem *Etselburg*-ról; beszél pedig *Etsel váráról*, mint beszél *Etsel országáról* (daz *Etselen lant*, 5, 4. 1211, 3. 1253, 3 stb.), *Etsel birodalmáról* (diz *Etselen hōrschaft*, 1334, 1. 1494, 2), *Etsel ne-jéről* (daz *Etselen wip*, 1263, 4. 1325, 3 stb.) és fiáról (*Etselen sun*, 1912, 3).

Mindössze a következő három helyen van *Etsel váráról* szó:

1) 1379, 1 ze *Etselen bürge diz maere kōmen an* — [C 1406], így hangzik e vers a Nibelungének legrégebbi kéziratában (C, Hohenems-Lassbergféle kézirat, talán még a XII. sz. végétől, legkésőbbben a XIII. század legelejéről), míg a későbbi kéziratokban (B, a St.-Galleni kézirat, a XIII. sz. közepéből, és A, a Hohenems-Müncheni kézirat, a XIII. sz. végétől) e vers már ily alakban fordul elő: *dō kōmen diziu maere ze Etselnpure van dan*, a hol *Etselburg* már egy szóvá van összeírva és helynévnek tetszhetik;

2) 1816, 2 *wāren si ze Etselen bürge dem künee ze hūse kōmen* [C 1857] szintén a legrégebbi kézirat szerint. Hogy a kortársak e kifejezésnél mennyire nem is gondoltak helynévre, mutatják a többi kéziratok, melyekben e vers első fele így hangzik: *in Etseln hof des richen*, úgy hogy tehát még a *bure* szó is elesett; — végre

3) a XXVIII. *aventiure* címfelirata, minden kéziratban: *wie die Burgonden ze Etselen bürge kōmen*, a burgundok hogyan jöttek *Etsel várába*.

Tehát mind a három helyen nem egy *Etselburg* nevű városról van szó, hanem egy meg nem nevezett helyről, melyben Etzel király vára volt. Épen így fordul elő a Nibelungénekekben: *die Prünhilde bürg* (477, 2) és *ze Nibelunges bürg* (739, 2), Brunhild és Nibelung várairól, a hol egyikök sem akar tulajdonnév lenni és sem nem alapszik egy város nevének, sem ilyenek megalkotására nem vezetett. A birtokos sajátító a névelő és a hozzátartozó főnév közt — a középfelnémet nyelvnek ez egyik legfeltünőbb sajátja — a nyelv további fejlődésében a sajátítónak az utána következő főnévvel való összekapcsolását eredményezte; így származott a mai német nyelv összetett főneveinek legnagyobb része ¹⁾, — így lehetett *din Etselen* burcból is idővel *din Etselnburc* még mindig mint köznévként, és később *Etselnburc* már mint tulajdonnév.

Ez átmenet csakugyan megtörtént és még a Nibelungének későbbi kézírataiban is észlelhető, legalább a szóban forgó helyek egyikén, a mi már itt is mutatja, hogy a XIII. század közepén innen *Etselburg* tulajdonnévként vétetett. De a Nibelungének legjobb és legrégebbi kézírata és az összes kéziratok többi ide tartozó helyei is kétségtelenné teszik, hogy a *Nibelungének Etselburgot* mint tulajdonnévet nem ismeri, hogy egy *Etselburg* nevű városról egyáltalában még nem tud.

De ha nem is *Etselburg*-ról, beszél a Nibelungének Etzel váráról. Kiváló fontosságú az a kérdés, *hogy a költemény hol képzelte ezt a várat?* Hol kell a hún király nibelungmóna-beli székvárosát keresnünk?

A költő sehol sem írja le e várat vagy várost, melyet egészen a korabeli német királyi lakok mintájára berendezettnek képzel; fekvésére vonatkozólag is csak annyit sejtet, hogy a Duna mellett levőnek gondolja, de egyáltalában nem határozza meg pontosan fekvését, pedig kevés középfelnémet költemény maradt reánk, mely geographiai meghatározásokban és részben igen pontosakban oly gazdag volna, mint épen a Nibelungének. Különösen a Rajnától a Dunáig, Wormstól a

¹⁾ A középfelnémet nyelv e sajátosságáról l. *Hartmann von Aue, Der arme Heinrich*, kiadta Heinrich Gusztáv (Budapest, 1882), a 120. vershez.

hún birodalomnak, azaz Magyarországnak határáig vezető utat, mely az eposzban oly nagy szerepet játszik, földrajzi tudományának egész készletével írja le a költő. Talán sikerül ez adatok gondos egybevetéséből Etzel várának fekvésére vonatkozólag legalább a valószínűség értékével dicsekedhető eredményekre jutnunk. Lássuk tehát először pontos összeállításban magokat ez adatokat.

A rajnamelléki Worms és Etzel székhelye közt négyszer teszük meg az utat: 1)

1. Rüdiger Wormsba megy, hogy a hún király számára megkérje Kriemhilt kezét (1162—1175);
2. Kriemhilt a húnok országába jön (1290—1383);
3. Kriemhilt követei Wormsba indulnak, hogy a burgundokat meghívják (1423—1430; 1493—1497);
4. A burgundok a hún király székhelyére mennek (1514—1732, 1816).

Kövessük figyelemmel az utasokat.

1. Rüdiger a hún király országából (*von Ungern* 1162, 1.) Bécsen át (1164) Bechelärenbe, saját székhelyére, indul (1165) és innen, Bajorországon keresztül (*durch der Beierlant*, 1174), tizenkét nap alatt (1175) érkezik Wormsba. Utja csak ennyiben van meghatározva.

2. Kriemhildát, midőn Rüdigerrel új hazájába indul rokonai, kik éjjeli elszállásolásáról egészen a Duna partjáig gondoskodnak (*si scuofen die nahtselde unz an Tuonouwe stat* 1288, 3), Vergenig kísérik, a Duna mellett (*unz an die Tuonouwe ze Vergen si dô riten* 1291, 1); Vergen ma Pfö-ring, Ingolstadt alatt; — itt átmegy Kriemhild a Dunán, mondja helyesen Bartsch, de a költemény nem tesz erről külön említést. Vergentől dél felé vonulnak a bajorok országán keresztül (*si zogeten dannen balde nider durch Peyer lant* 1295) és Passauba érkeznék, hol az Inn a Dunába szakad (*und dâ daz Inn mit fluzze in die Tuonouwe gât*, 1295, 4 és

²⁾ Az idézetek a következő kiadásra vonatkoznak (ha a költemény más kézírataira nem történelmi hivatkozás): *Der Nibelunge Nôt, mit den Abweichungen von der Nibelunge liet, den Lesarten sämtlicher Handschriften und einem Wörterbuche herausgegeben von Karl Bartsch*. I. Bd. Text. Leipzig 1870. (B kézirat alapján).

1296, 1 *in der stat ze Pazzouwe*). Rüdiger neje elébe megy királya mennyasszonyának az Ensig (*uf zuo der Emse*, 1301, 2); Kriemhilt folytatja útját s Everdingenbe érkezik (1302), ma Efferdingen a Duna mellett, Linz fölött; innen a Traunon át Ens városa mellé (*dó si über die Trüne kómen bi Ense uf das velt* 1304, 1) érkezik. Más nap Bechelärenbe érkeznek (1317), ma Pöchlarn a Duna mellett, a hol Rüdiger palotája alatt a Duna elfolyik (*dó diu Tounouwe under hinne elöz* 1320). Innen tovább lovagolnak (1327) s Medelicke mellett (*úzer Medelicke* 1328, 2, ma Mölk a Duna mellett) el a Duna mentében Ausztriába Mütären (ma Mautern a Duna mellett) felé indulnak (*in das Ósterlant gegen Mütären die Tuonouwe nider* 1329, 2, 3). Azután a Treisem folyóhoz (ma Traisen, a Duna egy kis mellékfolyója) érnek (*zuo der Treisem bráhte man die geste dan* 1331, 1), melynek partján a hún királynak egy hatalmas vára van, Treisenmüre (ma Traismauer a Traisen torkolatánál), mely első neje Helche székhelye volt (*bi der Treisem hête der künie von Hiunen lant eine burc vil ríche, diu was wol bekant geheizen Treisenmüre; frou Helche saz dá é*, 1332, 1—3). Itt Kriemhild négy napig tartózkodik, azután Ausztrián keresztül (*durch Ósterriche* 1336, 4) Tulnba érkezik (*ein stat bi Tuonouwe lit in Ósterlant, diu ist geheizen Tulne* 1341, 1, 2), a hol Etsel őt várja (1347) s a honnan együtt Bécsbe mennek (*dó riten si von Tulne ze Wiene zuo der stat*, 1361, 2). Itt megülik a lakodalmat (*die hohzit was gevallen an einen pfnztac, dá der künec Etsel bi Kriemhilde lac in der stat ze Wiene* 1365, 1—3). Tizenhét napig tartanak az ünnepélyek (1367); a tizennyolezadik napon lóháton elhagyják Bécsset (*an dem ahtzehenden morgen von Wiene si dó riten* 1375, 1); Hainburgban, a régi városban töltik az éjjelt (*ze Heinburc der alten si wären über nacht* 1376, 1) és Misenburgnál, a gazdag városnál (ma Wieselburg a Duna egy ága mellett), hajóra szállnak (*ze Misenburc der ríchen dá sciften si sich an*, 1377, 1). Jövetelök hire elérkezik ezalatt Etsel várába (*dó kómen disiu maere ze Etzelen burc hin dan* 1379, 1) és végre megérkeznek Etsel és Kriemhild magok is és a partról belovagolnak a várba (*dó der künec mit sime wíbe von dem stalc reit* 1383, 1).

3. A dalmokok, kiket Kriemhild Wormsba küld, Bechelärenben (1424) időznek, azután, mielőtt a bajorok országába érnek, találkoznak Pilgrim passauai püspökkel (1427, tehát Passaun keresztül mennek); — további útjokat azonban nem tudja a költő (*welhe wege si füeren ze Rine durch die lant, des enkan ich niht bescheiden*, 1429, 1, 2), csak annyit mond, hogy tizenkét nap alatt a Rajnához (t. i. Wormsba) érkeztek (1430). Visszajövet, ismét Bechelärenen keresztül (1496) lovagolnak és Granban találkoznak Ezzellel (*Ezzelu si funden in der stat ze Gran*, 1497, 2).

4. Igen terjedelmesen, de sokkal kevesebb földrajzi adattal, van a burgundok útja leírva. Feltűnő, hogy e leírás rajza a hajók felszerelésével kezdődik (*diu scif bereitet wáren* 1514), pedig a királyok és összes népok lóháton indulnak útnak (*diu ros bereitet wáren den künegen und ir man* 1520; *dó man die snellen recken sach zen vossen gán* 1521) s a hajókról nincsen többé szó. A burgundok a Majna felé, keleti Frankországon át veszik útjokat (*dó sihten si ir reise gegen dem Meune dan, uf durch Ósterranken* 1524); innen Swanevelde (egy tartomány keleti Frankországhban, északra a Dunától, eredetileg Swalevelt) felé lovagolnak (*dó si von Ósterranken gein Swanewelde riten* 1525, 1) s a tizenkettedik napon a Dunához érkeznek (*an dem zwelften morgen der künie zer Tuonouwe quam* 1525, 4). A Duna kiáradt, és nem tudják, hogy jussanak át Gelfrat tartományába, Bajorországba, mert sehol hajónak nyoma sincsen (*daz wa zzer was engozzen, diu scif verbor-gen* 1527, 1; *die uns bringen übere in Gelfrates lant* 1531, 3). Végre Hagen talál révészt, kit megöl s kinek hajójával átszállítja a burgundokat (*dó si nu wären alle kómen uf den sant* 1586, 1); a lovakat átusztatják (*diu ros si ane sluogen* 1571, 2), a hajót Hagen darabokra töri, mert tudja, hogy nem fognak többé visszatérni. Ez Moeringennél történt a Duna mellett, Ingolstadt és Pföring közt, a hol Kriemhild átkelt volt a Dunán (1291, 1), midőn Húnországba indult (*dá ze Moeringen si wären über kómen* 1591, 1). Innen a bajorok országán keresztül visz az út (*si riten under scilden durch der Beyer lant* 1600, 3). A költő nem tudja, hogy ez útjokban hol telepedtek meg (*wir kunnen niht bescheiden, wá si sich leiten*

nider 1627, 1); utóbb Passauban igen jó fogadtatásban részesülnek (*si wurden wol empfangen da ze Pazzouwe sint* 1627, 4), de a városban el nem szállásolhatják őket, (*da ze Pazzouwe man konde ir niht gepflegen* 1629, 2), hanem át kell menniök a Dunán, a hol a nyílt mezőben sátrakat ütnek számukra (*si muosen überz wasser, da si funden velt; da wurden uf gespannen beide hütten und gezelt* 1629, 3—4). Másnap Rüdiger országába jutnak (*dar näch sie muosen riten in Ruedegeres lant* 1630, 3), hol Bechelärenben vendégszeretőleg fogadtatnak (1642) s hosszabb ideig tartózkodnak. Innen délre Ausztrián keresztül vezet útjuk (*zetal durch Österriche* 1714, 1) és most a XXVIII. dal elbeszéli megérkezéseket Etsel várában (*wie die Burgonden ze Etseln bürge kómen*, 28. Avent.) A követek már előre jelentették volt, hogy a burgundok már a húnok országában vannak (*daz die Nibelunge zen Hünen waeren* 1715, 2), most berni Dietrich is megtudja, hogy megérkeztek az országba (*dó die Burgonden kómen in daz lant* 1718, 1), elébök megy és inti őket. A burgundok az udvarhoz lovagolnak (*die küenen Burgonden hin ze hove riten* 1732, 1). A rajnamelléki királyok megérkezése, mint a költő jóval alább pótlólag megjegyzi, napforduló estéjére esett (*an sunwenden ábeat die herren wären kómen in Etseln hof des richen* 1816, 1, 2).

Ha ez adatokat összevetjük, mindenek előtt kétséget sem szenved, hogy a költő különösen a felső Duna vidékét igen jól ismeri; Ausztriára vonatkozó adatai pontosak és megbízhatók, sokkal helyesebbek és világosabbak, mint a Rajna vidékét illető adatai; azért én részemről teljesen indokoltnak tartom Lachmanu ¹⁾ azon állítását, hogy a vidék helyes, pontos ismerete a Nibelungénekből nyugatra csak Efferdingig terjed, miből már Lachmann maga is, később mások is, — egyéb indo-

¹⁾ *Zu den Nibelungen und zur Klage, Anmerkungen von Karl Lachmann*, Berlin, 1836, 165. l., az 1244 [B 1304] versszakhoz, mely a költemény osztrák hazáját különösen bizonyítja. Előbb t. i. beszéli a költő, hogy Gotelinde nagy kísérettel elébe megy Kriemhildnek s azután folytatja: *da si über die Träne kómen*, ez a *si* Gotelindére is, Kriemhildére is vonatkozhatik, sőt közvetlenül mindenki az elsőre fogja érteni; csak osztrák ember érthette helyesen ez utóbbira, mert ennek kellett, nyugatról jöve, Húnország felé a Traun folyón átmenni.

koknak is figyelembe vételével — helyesen azt következtették, hogy az eposz Ausztriában keletkezett. A költő különben ismételve az osztrák helyrajz pontos ismeretét teszi fel olvasóiról, mint különösen a jegyzetben említett 1304. versszakban.

Kelet felé ismeretei egészen Misenburgig, Mosonig terjednek. Ezen túl, úgy látszik, nem tud semmit, és Gran elég véletlenül kerülhetett költeményébe. Más helynevet nem ismer, Etselburgot mint városnevet sem. Két ízben érkeznek emberei Etsel udvarához: először Kriemhild, Misenburgig lóháton, innen hajón; — azután a burgundok, végig lóháton. Az út iránya, hossza, állomásai sehol sincsenek meghatározva, úgy hogy philologiai pontossággal csak azt mondhatjuk, hogy a *Nibelungének a Duna mellett fekvőnek képzeli Etselburgot, de nem határozhatni meg pontosan, hogy ért-e és vajjon mely várost alatta.*

A vélemények azért e tekintetben elágaznak. A szakférfiak többsége, mint p. Müllenhoff Károly ¹⁾, hivatkozva a későbbi forrásokra, főleg a magyar krónikákra is, Budán, illetőleg Ó-Budán keresi Etselnek nibelungénekbéli várát; mások, p. Bartsch ²⁾, s nálunk ismételve Hunfalvy Pál ³⁾, hivatkozva az eposz 1497. versszakára, mely szerint a dalnokok Granban találták Etselt, Esztergomban ismerik fel Etselburgot.

A mi az 1497-dik versszakra való hivatkozást illeti, ez nem tekinthető bizonyítónak, mert itt csak annyi van mondva, hogy a Wormsból visszaérkező dalnokok Granban találták Etselt és itt tudatták vele, hogy rajnai sógorai elfogadták meghívását. Hogy ez Etsel székhelye volna, hogy itt kellene képzelnünk a hún király várát, az a költeményből magából egyáltalában ki nem világlik. Más korabeli vagy későbbi forrásokban sincs legesekélyebb nyoma annak, mintha a német monda bármikor a hún birodalom fővárosának tekintette volna Grant. De Hunfalvy Pál még egy másik szempontból igyekszik nézetének helyességét indokolni. Szerinte ugyanis

¹⁾ *Zeitschrift für deutsches Alterthum*, Berlin XII. 1865, 432. l.

²⁾ *Der Nibelunge Nôt* ed. K. Bartsch, II. Theil, 2. Hälfte, Wörterbuch, Leipzig 1880, p. 127.

³⁾ *Magyarország ethnographiája*, Budapest, 1876, 296. l. — *Die Ungern oder Magyarern*, Wien u. Teschen, 1881, p. 126.

a német monda, illetőleg a Pilgrim, passauai püspök felszólítására szerkesztett latin Nibelungének, azért helyezte volna Etzel székhelyét Granba, mivel ez a város a X. században Magyarország fővárosa és a magyar fejedelem székhelye volt. E következtetés nagyon merész. Pilgrimnek Nibelung-művéről nem tudunk semmit, mint hogy latin nyelven volt írva; mily czélből, mely forrásokból készítette a nagy hamisító a munkát, — ismerte-e azt a német Nibelungének szerzője, felhasználta-e és vajjon mennyiben, — mi ment át a nagyravágyó ravasz főpap könyvéből az eleven mondába és a nép hagyományába, — ez mind egészen bizonytalan. A német Nibelungének soha egyetlen egyszer sem hivatkozik, de nem is czéloz írott forrásra; a német eposz csak a hagyományból merít; a *Klage* pedig, mely egyedül tesz említést Pilgrim latin művéről és úgy látszik, a hagyomány mellett e műből is merített, nem ismeri sem Grant, sem Etzelburgot. Így tehát merő következtetéssel kell, mint Hunfalvy Pál teszi, két századot áthidalni, a mi mindenesetre oly merész eljárás, hogy méltán vonakodunk őt ebben követni, annál is inkább, mert, mint említettem, Gran és Etzelburg azonosságáról semmiféle régebbi vagy későbbi emlék legkevesebbet sem tud. Pilgrim, a mire alább még visszatérek, tudvalevőleg folytonos összeköttetésben állott Magyarországgal, főleg a magyar udvarral és papsággal; hiszen főtörekvése arra volt irányozva, hogy a magyar egyházat a passauai érsekségnek, mely, mint ő, tudatos ámitással állította, a lorchi püspökség örököse, főhatósága alá hozza.¹⁾ Neki és az ő korának Gran, mint Géza székhelye és mint »metropolis Ungarorum« igen jól ismert és fontos hely volt, melyet akár ő maga, akár későbbi írók felhasználhattak oly cselekvény szövésében, melynek színhelye Magyarország volt. De hogy azért Esztergomot Etzelburggal azonosították volna, az, mint említém, már azért sem valószínű, mert különben ennek nyomára másutt is kellene akadnunk, a hol Etzel váráról vagy országáról szó van.²⁾

¹⁾ L. különösen: *Ernst Dümmler, Pilgrim von Passau und das Erzbisthum Lorch*, Leipzig, 1854.

²⁾ Még egy subjectív okot is akarok érinteni, mely Gran és Etzel

Sokkal valószínűbb, de pontosan szintén nem indokolható azoknak véleménye, kik a Nibelungének Etzelburgját Budán keresik, már csak azért is, mert a monda, a hol Etzel székhelyét pontosabban meghatározza, mindenütt, kivétel nélkül Budával vagy Ó-Budával azonosítja azt. Kiválóan érdekes, épen a Gran vagy Buda? kérdésének eldöntésére nézve, egy történeti forrásnak tanúsága, mely épen azon időben írott, midőn a Nibelungének mai alakja létrejött. Ez Arnoldus, a lübecki krónista, ki *Chronica Slavorum* cz. 1204. és 1210. közt írott nagyfontosságú művében, midőn I. Frigyes császár keresztes hadjáratáról beszél, az 1189. évre vonatkozólag ezeket mondja: *cum autem dominus imperator in civitatem venisset, que Grane dicitur, que Ungarorum est metropolis, rex ei in propria persona stb. occurrit*; s tovább folytatva a császár útját: *inde dominus imperator a rege deductus est in urbem Adtile dictam*.¹⁾ Itt tehát Esztergom, Magyarország fővárosa, pontosan meg van különböztetve az Attila nevével nevezett várostól, még pedig oly időben, midőn Buda nem volt még a magyar királyok székhelye és midőn a Nibelungénekbeli Gran bizonyosan széles Németországban ismeretes volt.

Tehát nem valószínű, hogy Etzelburg Gran, és meglehet, hogy Etzelburg alatt Buda értendő, — de legvalószínűbb, hogy a Nibelungének költője nem tudta, hogy Etzelburg hol fekszik és ezt annál biztosabban szabad róla föltennünk,

burg azonosságát valószínűtlennek tünteti föl. A szóban forgó 1497-ik versszak így szól:

Gähon (sietni) mit den macren sah man die spileman.

Etzeln si funden in der stat ze Gran —

Valószínű-e, hogy a költő így fejezi ki magát, ha Esztergomot tekintí a hűn király székhelyének? »Etzelt Esztergomban találták«, nem tesz-e ez annyit, hogy Gran *new* a király rendes székvárosa? hogy Etzel csak véletlenségből tartózkodott itt és így »találták« őt e városban a dálnokok? De, mondom, subjectív oknak tekintem ezt, mert lehetőnek tartom, hogy e kifejezés más olvasóra nem gyakorolja ugyanazon benyomást, mint né reám. Tagadhatatlan, hogy a költő mindenütt, a hol emberei Wormsba, a burgundi udvarhoz érkeznek, sokkal pontosabban fejezi ki magát.

¹⁾ *Arnoldi chronica Slavorum ex recensione J. M. Lappenbergii in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recendi fecit G. H. Pertz, Hannoverae, 1868, p. 129, 130.*

mert hiszen *Etzelburg* nála nem tulajdonnév, nem egy bizonyos város neve, hanem csak a hún király egész általánosságban elnevezett vára, székhelye. A monda Attila nevére tette Kriemhildet, s leküldte Húnországba a burgundokat. E Húnországról a német monda egyebet sem tudott, mint hogy az Magyarország és főfolyója a Duna. Húnország és Magyarország a Nibelungének költőjének is egy és ugyanaz. *Ungern* neve a nagy eposzban csak kétszer fordul elő: 1162 azt beszéli a költő, hogy *Rüdeger von Ungern in siben tagen reit*, midőn t. i. Húnországból Wormsba indul, és 1373 szerepel Etzel testvére: *úzer Ungerlande der fürste Bloedelin*, mely utóbbi helyhez érdekes párképen járul az 1346. versszakban: *dō kom der herre Bloedelin mit driu tāsent dar, der Etzelen bruoder, úzer Hiunenland*. Tehát Húnország a m. Magyarország, ez országba pedig levezet a Duna. Ennyit tudott a monda, egyebet semmit. Sehol semmi nyoma annak, hogy ismeretei tovább terjedtek volna. Ebből magyarázandó az is, hogy a húnoknak vagy a korabeli magyaroknak országáról, népéről, szokásairól stb. a Nibelungénekekben egyetlen jellemző vonás nem található, hogy Misenburgon túl — melyet III. Henrik hadjárataiból és Salamon király történetéből igen jól ismertek a németek — teljesen megszűnik a költő geographiai tudománya és hogy Etzel székhelyének nincsen neve, mert Etzelburg, mint ismételve említettem, nem tulajdonnév.

Legközelebb fogunk tehát járni az igazsághoz, ha azt állítjuk, hogy a Nibelungének költője *nem tudta, hogy Etzelburg hol fekszik* — vagy jobban mondva: hogy a monda az ő koráig Etzel székhelyét Húnországba, a Duna mellé helyezte de nem kapcsolta biztosan egy meglevő városhoz.

E nézet helyességét bizonyítják további fejtegetéseink, nevezetesen a közvetlen időből reánk maradt emlékek tanúbizonysága is.

Legfontosabb e tekintetben a *Klage*¹⁾, mely régiebb a mai Nibelungéneknél, de kétségtelenül az eposz régiebb alak-

¹⁾ *Die Klage, mit den Lesarten sämtlicher Handschriften, herausgegeben von Karl Bartsch, Leipzig, 1875.* E kiadásra vonatkoznak az idézetek.

jára is támaszkodik, — akár egyes, összefüggéstelen daloknak, akár teljes egységes műnek képzeljük azt. A *Klage* költője tehát ismerte a Nibelungének egy régiebb alakját, de ismerte a Pilgrim püspök művét is, melyről némelyek, mellesleg mondva, minden elfogadható ok nélkül felteszik, hogy költemény volt. Sokkal valószínű, hogy a Konrad mester műve, melyet Pilgrim püspök alkalmasint azon czélra íratott, hogy magának koholt rokonsági viszonyokkal vagy nagyobb tekintélyt vagy bizonyos birtokjogokat szerezzen¹⁾, prózai krónikás el-

¹⁾ Pilgrim e szándékának némely nyoma felismerhető a *Klage* 3683. és 3986. verseiben, melyek szerint Ute királyné, a burgundi királyok anyja és *Passau* Pilgrim nevére a *lorschi kolostorba*, mely a passauai püspök nagy terveiben oly fontos szerepet játszik, vonult vissza és utóbb a lorschi apátság mellett temettetett el. Még jobban találjuk ez adatokat kifejezve a Nibelungének legifjabb teljes kéziratában (C), melyben az 1142-ik versszakra még nyolcz versszak következik, melyek a többi kéziratokban teljesen hiányoznak. E versszakokban a *lorschi egyház* — elég feltűnően — *négyyszer* van megnevezve, míg a többi kéziratok egyáltalában nem tudnak róla. E versszakok szerint Ute királyné, a burgundi királyok anyja, gazdag fejedelmi apátságot alapított Lorchban, igen nagy jövedelmekkel, melyekkel a virágzó kolostor még ma is bir (*eine reiche fürsten aptey stifte frau Uote . . . mit starken rīchen urborn, als es noch hiute hāt, daz klōster dā ze Lōrae, des dinc vil hōhe an iven stāt*); a kolostor mellett van Uténak gazdag, fényes székhelye, hová utóbb visszavonul s a hol el van temetve; ide hívja Siegfried halála után Kriemhildet, s ki csak akkor enged meghívásának, midőn Siegfried holttestét is átviszik Lorchba, a hol az a monostor mellett »egy hosszú koporsóban fekszik.« Mind ezekről az eposznak csak egyetlen kézírata (C) tud. A lorschi kolostor alapítása Pipin idejébe, a VIII. század közepébe esik; legnagyobb virágzását a XII. század második felében (Henrik apát alatt, ki 1167-ben meghalt) érte el. A XIII. század elején a kolostor a legnagyobb hanyatlásnak indult; utolsó apátja, Konrad, eltékozolta birtokait, miért őt IX. Gergely pápánál bevádolták, ki Konrádot 1229-ben letette és az apátságot a mainzi érsekség alá helyezte. A Nibelungének adatai Lorsch gazdagságáról és virágzó állapotáról tehát semmiesetre sem vonatkozhatnak a lorschi apátság korabeli helyzetére; de igenis összehelyeztetetők a kolostornak X. századi — midőn a Pilgrim latin Nibelungmüve készült — állapotával. Pilgrim tehát a Konrad mester művében behelyeztette magát a Nibelungok történetébe, Ute király testvérévé tette magát és belevonatta a nagy esemény körébe a lorschi apátságot is, melyet mindenképen híresnek [és nagyjelentőségűnek akart feltüntetni. Az adatok ez összefüggése eléggé sejteti a passauai püspök tendenciáit.

beszélést tartalmazott. Hogy ez elbeszélés mily alakban tün-
tette fel a mondát, hogy a későbbi német költemények meny-
nyit merítették belőle és mennyit a szájhagyományból, — e
kérdésekre igen nehéz a felelet, mert a munka elveszett, és
nem is tud róla senki más, mint épen a *Klage* szerzője, ki a
kor szokása ellenére ¹⁾, egy köztudomású monda feldolgozásá-
ban, írott forrásra, épen a Konrad mester latin művére, hivat-
kozik. A *Klage* különben minden tekintetben értéktelen mű;
költői becese egyáltalában nincsen, alakja durva rimes próza,
mondai szempontból sem ad mást vagy jobbat, mint a Nibe-
lungének, melytől csak lényegtelen mellékes vonásokban tér
el ²⁾ és melynek tárgyát, legalább fővonásaiban, mint általá-
nosan ismertet feltételezi hallgatóinál vagy olvasóinál.

Érdekes már most, hogy a mondának X. századi latin
feldolgozásán is alapuló e költeményben, melynek jóval na-
gyobb fele Etzel király udvarában játszik, nemcsak *Etzelen*
mint tulajdonnév nem fordul elő egyetlen egyszer sem, de még
a Nibelungének szokásos körülírása *die Etzelen burg* sem ta-
lálható egyetlen egyszer sem. A *Klage* költője a színhelyet
mindig *zen Hiunen* vagy *in Etzelen lande* vagy *in Etzelen
riche* és hasonló körülírásokkal jelöli. Látszik, hogy a költő
a hún király székhelyéről csak oly keveset vagy még keveseb-
bet tud, mint a Nibelungének költője. *Gran*, mint már emlí-
tettem, szintén nem fordul elő művében.

De Etzel várának *fekvésére* vonatkozóan sem nyertünk e
rímelésből felvilágosítást. Midőn a követek a burgundok orszá-
gába indulnak, hogy az elesettek rokonait a megtörtént iszonyú
dolgokról tudósítsák, Húnország elhagyása után rögtön Ausz-

¹⁾ Írott forrásra csak idegen, nem a nép szájából származó, a nép
előtt ismeretes tárgyak feldolgozásaiban hivatkoztak a középkori német
költők és költemények; így pl. a lovagi eposzok szerzői, kik breton, fran-
czia, antik stb. tárgyakat dolgoztak fel költeményeikben; de sem a Ni-
belungének, sem a Gudrun vagy a német monda egyéb feldolgozóí vagy
feldolgozásai.

²⁾ L. ezekről *Wilh. Grimm, Deutsche Heldensage*, 2. kind., Berlin,
1867, 120. l., *Ad. Holtzmann, Untersuchungen über das Nibelungenlied*,
Stuttgart, 1854, 103. l., *K. Lachmann, Zu den Nibelungen*, 288. l., *K.
Bartsch, Untersuchungen über das Nibelungenlied*, Wien, 1865, 350. l.

triában teremnek (2734) s először Bécsben állapodnak meg
(2755). Bécsből Treisenmúrébe (2795) érkeznek s innen Be-
chelärenbe jutnak (2799), tovább fel Bajorországba (3290)
Passauba, melyről, mint a Nibelungénekben is, ki van emelve,
hogy a Duna és az Inn közt fekszik (3293 *zwischen Tuonow-
we unt dem Inn noch ein altiu burc stät: Pazzouwe si den
namen hât*); innen Bajorországon keresztül (3497) a Rajná-
hoz érnek Wormsba (3529). A követek visszatérése nincs el-
beszélve (4105 *sus kom er wider in Hiunen lant*).

Tehát a *Klage* nem tud többet, mint a Nibelungenlied
s kétségtelen, hogy a Konrad mester latin műve sem tartalmaz-
hatott pontosabb geographiai adatokat, mert különben a *Klage*
előbeszédű szerzője kiírta volna.

Már némileg, legalább külsőleg biztosabb alakban lép
előnk *Etzelenburg* a XIII. századnak egyik sokat olvasott köl-
teményében, a *Biterolf*-ban, ¹⁾ E terjedelmes elbeszélés, mely
kétségtelenül osztrák költő műve, oly feltűnően hasonlít
nyelvében, alakjában, előadásában, compositiójában, ha ugyan
ilyenről szólhatni — a *Klage*hoz, hogy Grimm Vilmos már
1829-ben azon véleményt fejtegette, hogy a *Klage* és a *Bite-
rolf* egy és ugyanazon költőnek művei. E vélemény ugyan nem
sok követőre talált s a *Biterolf* utolsó kiadója, azt hiszem,
meggyőző érvekkel kimutatta, hogy Grimm V. hypothesisét
nem tekinthetni kellőleg indokoltnak. Annál egyezőbb a szak-
férfiak véleménye arra nézve, hogy a *Klage* és a *Biterolf* egy
időben, t. i. a XII. század végén vagy a XIII. század elején
s mind a kettő Ausztriában keletkezett. A főkülönbség a két
mű közt különben az, hogy a *Klage* szóhagyományon és a nép
ajkán élő költeményeken is alapul és egy összefüggő mondát,
t. i. a Nibelung-mondát, tételzi föl, míg a *Biterolf* teljesen
költőjének egyéni tákolása, ki ugyan meglevő mondai elemeket
felvesz és feldolgoz, de ezekkel a legnagyobb önkénnyel bánik
el s egészen önkényesen kombinálja, úgy, hogy műve, mint
egész, a monda szempontjából teljesen értéktelen.

A *Biterolf*-nak különben is érdektelen és untató tar-

¹⁾ *Deutsches Heldenzbuch, I. Biterolf und Dietleib, herausgegeben
von Oskar Janicke*, Berlin, 1866.

talma nem tartozik most reánk; azért a cselekvénynek egyedül csak azon momentumait akarom kiemelni, melyek a szerző geographiai adataira s főleg Eitzelburgra, mely nála már világosan mint városnév szerepel, világot vethetnek.

Biterolf, Toledo fejedelme (77), egy közel száz éves, sokat járt embertől (231) hallja, hogy Eitzel a legelső király a világon (285), a leghatalmasabb és leggazdagabb. Szintén ily páratlan neje, Helche (341). Biterolf, ki eddig önmagát tekintette a világ legelső hősnének (396), azonnal elhatározza, hogy felkeresi Eitzelt és meggyőződést szerez arról, vajjon az agg vándor igazat mondott-e (401). De csak hét év múlva viheti ki tervét (465) s indul útnak tizenkét vitézzel (458), a nélkül, hogy bárki ismerné útja ezéjét. Párizs városán lovagol keresztül (566), azután találkozik Waltherrel, Spanyolország királyával (576 *er was der küene von Spanjelant, der was von Hiunen her bekomen, als ir wol habt ê vernomen*), és harcol vele; utóbb felismeri mint nővérének fiát (671), mire a hősök kibékülnek egymással (688). Biterolf most a hún birodalom iránt kérdezi Walthert (704 *den recken vragen er began von hiunischen richen*) és tudatja vele, hogy Húnországba készül (778); egyszersmind reá bizza távolléte idejére országát (787).

Biterolf útnak indul (799) és Burgundon megy keresztül 1809 *der fürste von den Bergen reit . . . ze Burgonje durch daz lant*.) A további utat nem tudja a költő (833 *uns ist der maere niht geseit, wie der küene helt reit ode wâ er nahtselde nam*). Biterolf a Dunához érkezik (840 *alsô kam der wîgant zuo der Tuonouwe fluot*), hol, a bajorok országában, sok vitéz lakik 1842 *dâ sâzen helde vil guot ze Beiern in dem lunde*); legyőzi Gelfrätöt és Elsét, kik útját állják (874, 907) és tovább lovagol lefelé, míg Bechelârenbe érkezik (939 *si riten nider durch daz lant*; 942 *unz daz Biterolf der degen die burc ze Bechelâren sach*), hol Rüdiger és Gotelinde laka. Innen Ausztriába megy (1028 *dannen reit der küene degen nider in daz Ôsterlant*), hol Mâtâran vára (Mautern) fekszik (1036 *der herre kam in Ôsterlant, dâ er eine burc ouch vant, diu hiez ze Mâtâren*). Itt legyőzi Astolt és Wolfrät hőöket, kiknek emberei őt lekísérik Bécsen keresztül (túl) Magyaror-

szágba, hol Eitzelt, a húnok királyát találja (1118 *si wurden dienstes im bereit für Wiene unz in Ungerlant, dâ er sit der Hiunen küene vant*). A költő nem tudja, hogy Biterolf hogyan érkezett Eitzelburgba (1121 *des enhân ich niht vernomen, ist er âne strît komen hiez Eitzelburc der richen*), de tudja, hogy itt szívesen fogadták (1135 *do er nu ze Eitzelburc was komen, dô wart sîn vaste war genomen*). Innen azután Eitzellel a poroszok ellen indul, a mi ez alkalommal nem tartozik reánk.

Az egész út tehát a Nibelungének leírásának pontos, de ügyetlen másolása.

Hasonló fiának, Dietleibnek útja, ki atyját keresve, Bajorországba jön, a hol megtudja, hogy a Duna hová folyik (3176 *sit brâhten si daz kindelin sô nâhen in der Beier lant, daz im daz wol wart erkant, wâ die Tuonouwe hine floz*). Innen, Bajorországból, ugyanazon az úton, melyen atyja ment, indul (1394 *er fuor iedoch die rehten slâ, dâ ouch sîn vater ê hinc reit*) és eljut Eitzel várába (3209 *dô si nâch ir tumben sîten zuo der Eitzelen bürge riten, si suochten herberge dâ*.)

A Biterolf költője tehát csak a Nibelungének geographiai készletével rendelkezik, azon különbséggel, hogy Eitzel várából Eitzelburgot csinálja, mely mint kétségbevonhatatlan tulajdonnév, nála fordul elő legelőször. De hogy ez az Eitzelburg hol fekszik, azt ő sem sejtí, mert Húnországról csak annyit tud, mint a nagy német eposz, hogy t. i. a mai Magyarországhban volt és hogy a Duna levezet bele.

Terjedelmesebben van az út leírva, melyen Dietleib Eitzelburgból Wormsba megy. Ez utat tizenhat nap alatt végzik (4789 *inner sechzen tagen kômens ze Wormez an den Rin*). A nagy sereget Eitzel a Litâ partjáig kíséri (5368 *der küene mit sînen mannen reit unze an der Litâ stat*) a hún birodalom határán túl (5384 *ab hiunischer marke*). Innen Bechelârenen és Bécsen át visz az út, mely tovább nem érdekel bennünket, legfeljebb annyiban, hogy itt is feltűnő az osztrák helységek pontos és helyes felsorolása, és hogy a költő Bechelârenen túl nem igen ismeri a vidéket (5550 *uns ist daz niht kunt getân, wâ die vil küenen holde nâmen nahtselde ode wie si mit ir diungen komen ze Blodelingen, an der samenunge stat* [5353 sze-

rint)). Azért helyesen mondta már Lachmann¹⁾, hogy a *Biterolf*-ban a vidék pontos ismerete nyugat felé csak Bachelárenig terjed — keletre pedig, tehetjük hozzá, legfeljebb a Lajtáig.

A *Biterolf*-ban legjobban látni, hogyan lett Etzel várából *Etzelburg*²⁾, a nélkül, hogy e névhez pontosan meghatározott fogalom járult volna. Etzel király országa Magyarország volt a Duna körül; itt székelt a hún király a maga várában, — ennyit tudnak a Nibelungének és a Klage költői. E várat — szövi tovább a fogalmak e lánczát a *Biterolf* költője — *Etzelburg*-nak hítták.

Többet nem tudott. Többet nem tudott a XIII. század első felének legterjedelmesebb és legtekintélyesebb földrajzi áttekintése sem, melyet Rudolf von Emsnek 1247 és 1250 közt írt *Weltchronik*-jában, a középkornak e nagyrabecsült és sokat olvasott ország- és népisméjében találunk. E földrajzi áttekintésnek, mely eddig kellőleg, a tudomány igényeinek megfelelőleg, kiadva sincsen³⁾, egy része szól Magyarországról is (nevezetesen v. 1056—1079), de sem *Etzelburg*-ról, sem *Gran*-ról nem tud.

¹⁾ *Zu den Nibelungen*, p. 136, az eposznak 1244. versszakához. (Azerint).

²⁾ A *Biterolf*-ban *Etzelburg* a következő versekben van említve:

- 1118 sie wurden dienstes im bereit
für Wiens unz in Ungerlant
da er sit der Himen künic vant.
Des enhân ich niht vernomen.
ist er âne strit komen
hinz Etzelbure der rîchen.
- 1135 Do er nu ze Etzelbure was komen,
dô wart sîn vaste war genomen.
- 1740 sie kâmen kûme in vierzic tagen
zuo der Tuonouwe an die fluot . . .
- 47 ze Etzelbure der rîchen
kam vil froelichen
der künic, dâ er Heichen vant.
- 3209 dô si nâch ir tumben sîten
zuo der Etzeln bürge riten,
sî stochten herberge dâ.
- 13098 daz edel ingesinde rejt
ze Etzelbure der rîchen.

³⁾ Egy rossz, brucecki kéziratból kiadta Zingerle Ignác, *Sitzungs-*

II.

Míg *Etzelburg* a német mondában és költészetben inkább Attila király várának abstract megjelölésére szolgál, a magyar források teljes biztossággal egy meglevő városhoz, még pedig Budához, illetőleg Óbudához kapcsolják az *Etzelburg* nevét. A névtelen jegyző¹⁾ szerint Attila király . . . királyi

berichte der k. k. Akademie der Wissenschaften, Wien, 1885. 50. kötet, 371—448. 1. Új kiadásán, az összes kéziratok felhasználásával, O. Dobereintz dolgozik, ki e műről eddig megjelent értékes tanulmányában (*Zeitschrift für deutsche Philologie*, 1881, X. köt., 3. és 4. füzet) kimutatta, hogy Rudolf egyik főforrása Honoriusnak »Imago mundi« cz., a XII. század első felében készült műve (Migne, Patrol. t. 172.) volt, a *Weltchronik* föld- és néprajza önállóan is el volt terjedve a középkorban, hiszen a brucecki kézirat sem közli mint a *Weltchronik* egy részét, és Zingerle fel sem ismerte mint Rudolf művét.

¹⁾ Bela király névtelen jegyzőjének helyei, melyekben *Etzelburg*-ról, illetőleg Attila városáról említést tesz:

c. 1: gens illa a Magog rége vocata est Moger, a cuius etiam progenie regis descendit nominatissimus atque potentissimus rex Athila, qui . . . regalem sibi locum constituit iuxta Danubium supra calidas aquas et omnia antiqua opera, que ibi invenit, renovari precepit, et in circuitu muro fortissimo edificavit, que per linguam hungaricam nunc dicitur Budavar et a Teothonicis Ecillurgum vocatur.

c. 44: vocata est insula illa nomine Sepel usque hodiernum diem. . . et dimissis ibi uxoribus suis, communi consilio ab insula exeuntes, constituerunt ut ultra Danubium irent et terram Pannonie subiugarent. . . (c. 46): transito Danubio castra metati sunt iuxta Danubium usque ad aquas calidas superiores, et hoc audito omnes Romani per terram Pannonie habitantes vitam fuga servaverunt. secundo autem die dux Arpad et omnes sui primates cum omnibus militibus Hungarie intraverunt in civitatem Athile regis, et viderunt omnia palatia regalia, quedam destructa usque ad fundamentum, quedam non, et admirabantur ultra modum omnia illa edificia lapidea, et facti sunt leti ultra quam dici potest, eo quod capere meruerunt sine bello civitatem Athile regis, ex cuius progenie dux Arpad descenderat, et epulabantur quotidie cum gaudio magno in palacio Athile regis, conlateraliter sedendo, et omnes symphonias atque dulces sonos cythararum et fistularum cum omnibus cantibus ioculatorum habebant ante se. tunc dux Arpad et sui propter leticiam permanserunt in civitate Athile regis per viginti dies. . . et in eodem loco Cundunec patri Curzau dedit terram a civitate Athile regis usque ad centum montes et usque ad Gyog.

lakot alkotta magának a Duna mellett, a hévízek fölött, és minden régi műveket, melyeket ott talált, megújított és igen erős kőfallal megépítte, melyet magyar nyelven most Budavárnak, a németek pedig Etzelburgnak neveznek. A névtelen jegyző ismételve említi *Etzelburgot* és a *civitas Athile regis*-t, amazt négyszer, emezt hatszor nevezi meg, egyszer *in palacio Athile regis* is fordul elő. Kézai¹⁾ csak egyszer tesz említést Etzelburgról; elmondja, hogy Buda a maga neve után nevezte el a régi Sicambriát, a miért Attila őt megölte és megparancsolta, hogy a város ezentúl a saját nevével neveztesse el; de parancsolatát csak a németek teljesítették, a húnok a hatalmas fejedelem szavával keveset gondolva, a várost mint előbb, úgy mai napig is Ó-Budának hívják.

Ha kérdezzük, hogy a magyar krónikák honnan merítették azon adataikat, hogy *Etzelburg* a mai Budával, illetőleg Ó-Budával azonos, e kérdés eldöntésére nem szükséges a krónikák keletkezését vagy korát fejtegetnünk. Elég a húnmondának magyar alakjára reflectálnunk és azon körülményekre,

c. 47: dux vero Arpad vigesimo primo die, inito consilio, egressus est de *Ecilburgu*, ut subiugaret sibi terram Pannonie usque ad fluvium Drava.

c. 49: et iterum in *Ecilburgu* reversus magnum fecit convivium.

c. 50: tunc dux Arpad et sui nobiles cum tercia parte exercitus sui de *Ecilburgu* egressi . . . reversi sunt iuxta Danubium versus silvam . . . et inde venerunt in civitatem *Athile regis* et ad insulam Sepel descenderunt, ubi ducissa et alie mulieres nobilium fuerunt.

c. 52: dux Arpad migravit de hoc seculo, qui honorifice sepultus est supra caput unius parvi fluminis, qui descendit per sylvam lapideam in civitatem *Athile regis*.

¹⁾ *Simon de Keza*, c. 3: Ab Isnaco aute curia celebrata (rex Ethela) egrediens, Sicambriam introivit, ubi *Budam fratrem suam* manibus propriis interfecit, prohiberi faciens corpus eius in Danubium; eo quod ipso Ethela in partibus occidentis preliante inter eum et fratres eius metas stabilitas transgressus fuerat dominando. fecerat enim Sicambriam suo nomine appellari, et quamvis Unnis et ceteris suis gentibus interdictum rex Ethela posuisset, ut *urbs Ethela* vocaretur, *Teutonici* interdictum formidantes eam *Ecilburgu* vocaverunt, Huni vero curam parvam illud reputantes interdictum usque hodie eandem vocant *Oubudam*, sicut prius.

[c. 4: istud enim est prelium, quod huni *prelium Crumheldt* usque adhuc nominantes vocaverunt.]

melyek ez alak létrejöttére és alakulására befolytak. Legújabbán sokat foglalkoztak nálunk a magyar hún-mondával. Bár meunyre elágazók is a vélemények ennek eredetére és értékére vonatkozólag, egy pontra nézve véleménykülönbség már nem képzelhető többé. Kétséget nem szenved ugyanis, hogy a magyar húnmonda, a mint krónikáinkban reánk maradt, a *német húnmonda befolyása alatt jött létre*, úgy, hogy e befolyás nélkül teljesen meg sem érthető. Hunfalvy Pál érdeme, hogy legalább e pontra vonatkozólag az összes pártok egyet értenek. Más kérdés az, vajjon e magyar krónikák találtak-e hazánkban a nép ajkán élő húnmondákat is, melyeket mondai történetök megalkotásánál felhasználtak. Hunfalvy Pál és utána Riedl Frigyes, ki először tárgyalta az egész magyar húnmonda-kört kellő tájékozottsággal ez újabb szempontból, határozottan tagadják ezt s az összes magyar húnmondákat a külföldi hagyomány átszarmazásának és önkényes átalakításának tartják.

E véleményhez részenről nem csatlakozhatom.

A magyar húnmondák s általában a magyar mondák fejtegetésében régebben és újabbán is oly álláspontot foglaltak el nálunk, mely a helyes felfogást már eleve lehetetlenné tette, illetve nagyon megnehezítette. Nem szólva itt azon teljesen legyőzött állásponttól, mely krónikáink adatait egészen naivul történeti tényeknek vette, az újkoriak mindig kizárólag a *kritikus történész* szempontjából vizsgálták a krónikáknak hazánk legrégebb történetére vonatkozó anyagát és nem elégedtek meg azon eredménnyel, hogy ez anyagnak történeti hitelességét tagadják, hanem egyszersmind az összes nem-történeti anyagot részben kölcsönzöttnek, részben a krónikasok tudákos tákolásainak nyilvánították. E felfogás határozottan tagadja, hogy nálunk a hún korszaknak eleven mondai hagyománya létezett volna és legrégebb feljegyzéseinknek a külföldi történészekkel vagy költeményekkel egyező vonásait egyenesen a külföldtől átvetteknek, a többit pedig — mint p. Csaba történetét, a halhatatlan Detrét, Kewét, a székelyek származását stb. — tudákos krónisták meg nem magyarázható csinálmányainak tekintik.

Ez eljárás teljesen indokolatlan és egyszersmind módszerellenes is.

Kétséget sem szenved, hogy a magyar nép a német hün-
mondákkal korán megismerkedett. — volt erre elég alkalma,
nemcsak Németországban kőborlása alkalmával, hanem azon
százados békés invázió útján is, mely a németek részéről Géza her-
ceggel veszi kezdetét és még ma sem szűnt meg. De nemcsak va-
lószerű, hanem a dolog természetében rejő az is, hogy Magyar-
országnak a magyar nép fellépését előző hün korszakbeli esemé-
nyei a lakosság hagyományában életben maradtak. Bármennyire
változott is a népesség a Duna és a Tisza vidékén, bármennyire
pusztítottak is hünök, avarok, germánok és szlávok, mégis sa-
játságos phantasia szükségeltetnék azon felfogáshoz, hogy e
vándornépek mindegyike teljesen kiirtotta az itt talált lakos-
ságot s az így eszközlött tabula rasán egészen ab ovo kezdte
meg magyarországi életét. Ha pedig ez egyáltalában nem kép-
zelhető, ha e különböző, egymásra következő népek kétség-
telenül érintkeztek egymással, sőt harczaik befejezése után
békésen éltek is egymás mellett, sőt bizonyosan össze is olvad-
tak egymással, mint azt pl. az avarokról s szlávokról vagy a
szlávokról és magyarokról biztosan tudjuk, — akkor a lakosság
e folytonossága megmagyarázza a hagyomány folytonosságát
is, melyet a teljesen ki nem írható geographiai anyag, a folyók
és városok is, melyekhez az események és ezeknek emléke fű-
ződött, lényegesen közvetített. Attila és birodalmának emléke
a Földközi tengertől a skandináv havasokig, az atlanti óceán-
tól a chinai falig az összes európai és ázsiai népeknél fönna-
radt mondai és legendai elbeszélésekben vagy dalokban, —
csak itt, a Duna és Tisza vidékén, hol a rettegett fejedelem
lakott, hol korának leghatalmasabb császára előkelő követség-
gel felkereste, hol váratlan halállal kimúlt és kora sírját lelte,
— csak itt ne szólt volna róla se monda, se ének? itt telje-
sen elfelejtették volna ugyanazon germánok és szlávok, kik
másutt megóvták emlékét? Elfelejtették, mondják, mert nem
volt történetírásunk. Hogy nálunk Szt. István előtt történet-
írás nem volt, az tény, de ez a tény épen nem olyan, melyből
a hagyomány lehetetlenségére szabad volna következtetéseket
vonnunk; mert hiszen azon európai államokban, hol a törté-
netírás — legegyszerűbb nemében, az évkönyvekben — korán
létrejött, történelem és monda békésen haladnak egymás mel-

lett; a monda mindenütt megzavarja a történetírók adatait
és azoknak összefűzését, míg a történetírás alig gyakorol befo-
lyást a mondára. Hiszen pl. hogy a hün mondából vegyünk
példát, a XIII. század elején valóban siralmasan jajgatnak a
német költők, hogy Attila haláláról nem tudni és nem tud-
hatni semmit, pedig megolvashatták volna a roppantúl elter-
jedt Jordanisban és más történeti művekben. Nem ismerünk
a görög logographusok és az ótestamentomi évkönyvek óta
történetírást, melynek kezdeteire a monda kisebb-nagyobb
mértékben befolyást ne gyakorolt volna, sőt túlzás nélkül
mondhatni, hogy monda nélkül nincs történetírás. De ez állí-
tás meg nem fordítható, s a kik úgy vélekednek, hogy monda
nem fejlődhetik vagy nem jöhet létre vagy fenn nem tarthatja
magát történetírás nélkül, e két elem oly összefüggését tetele-
zik föl, melyet a tények soha és sehol nem indokolnak.

A hün-magyar rokonság kérdése tudományos probléma,
melyet nem fogunk előbb megoldhatni, míg vagy döntő törté-
neti okiratok, vagy még döntőbb nyelvi emlékek nem szolgál-
tatják az eddig hiányzó, de nélkülözhetetlen tudományos esz-
közöket. De, hogy a hün-magyar rokonság *nemzeti traditio* volt
— természetesen nemzeti traditio, melyet a magyarok nem
hoztak magokkal Ázsiából, hanem itt, európai új hazájokban
részben készen találtak, részben megalkottak, és minden esetre
tovább fejtettek —, azt csak azok tagadhatják a priori, a kik
tekintetbe nem veszik, hogy az ugyanazon területen egymásra
következő nemzetek rendszeren kapcsolatba hozzák magokat
egymással és hogy a hünöknek és magyaroknak, Hün- és Ma-
gyarországnak összekeverése, sőt egyenes azonosítása jó rész-
ben a külföldi történészeknek is, de általában a német monda-
nak egyik legismertebb alapja. Ekkehard soha sem nevezi a
magyarokat másképen, mint hünöknek, és a német mondának a
Hinnenland és az *Ungerland* tökéletesen egy és ugyanaz. ¹⁾

¹⁾ Magyarország mint Hünország, lakossai mint hünök, oly megül-
lapodott fogalmak voltak a középkornak, hogy pl. Einhard, az avarokról
szólva, ismételve hünöknek nevezi azokat, pl. Vita Carol. XIII.: *tota in
hoc bello Hunorum nobilitas perit* vagy Annal. ad. a. 796: *Hunis trans
Tisam fluvium fugatis*. Épen úgy nevezi Alouin az avar birodalmat
regnum Hunorum-nak. Pedig e férfiak nemcsak az avarok kortársai voltak,

Akár azt hisszük, hogy ez azonosítást a németektől tanultuk, akár valószínűbbnek tartjuk, hogy ezt a németek a köztök pusztító magyaroktól vették, kikenél a húnoktól való származás hite bizonyosan korán, már a honfoglalás első idejében keletkezett — mind a két esetben korán jött létre a népek hitében ezen hagyomány, mely krónikáinkban azután, persze már tudákosan kiaknázott alakot nyert.²⁾

Természetesen itt mondáról van szó, nem történetről. A népek hite és hagyománya igen értékes anyaga a költészetnek, és sokszor történeti szempontból sem jelentéktelen, de egy-maga nem bizonyít semmit a történeti tények mellett vagy ellen.

A székelyek eredetét Hunfalvy Pál, főleg a magyar nyelv történetének épen oly alapos mint szellemes felhasználásával, a kérdés lényegét illetőleg, minden kétséget eloszlató biztossággal világosította föl. De a mi nem történet, az azért még nem tudákos szerzetesek férczelménye. Nem is szól a legkisebb ok az ellen, hogy a székelyek származásában a magyar

hanem egyszersmind oly előkelő állást foglaltak el Nagy Károly tanácsában, hogy a kor legjobban értesült férfainak kell őket elismernünk. A külföldnek a Duna-Tisza vidéke a IV. század óta Húnország, népei húnok. Természetes ezért, hogy a magyarokat is húnoknak nézték és neveztek s azoknak tartották, míg Szt. István kora a nézeteket tisztázza. Hogy egyes külföldiek tudnak húnok, avarok és magyarok közt már előbb is egyszerű-mással, még pedig helyesen különbséget tenni, az nem bizonyít e népek folytonos felelésére és azonosítására ellen.

²⁾ Hogy a XIII. század második felében már mily általános volt a hún-magyar egység felfogása, mutatja a *Continuatio Vindobonensis* név alatt Wattenbach által kiadott (*Mon. Germ. Histor. Ser. IX.*) krónika is, mely az 1267—1302 közötti évek eseményeit felsorolja és az 1276-dik évhez elbeszéli, hogy IV. László magyar király kénytelen volt Ottokárnak, a cseh királynak, az elfoglalt tartományokat visszaadni; azután folytatja (id. h. 708. l.): *nichilominus tamen promittens rex Bohemio memorato regi Hungarie omnes thesauros reddere, quos aliquando amita ipsius regis Ladislavi Anna regina de Mazowe apportaverat, eique tradiderat, videlicet duas coronas aureas et scepra regalia ac preciosissimam amphoram auream nobilissimis gemmis undique adornatam mire pulchritudinis, et alia quam plura chnodia aurea, que a tempore regis Ungarie Attilae et ab aliis successoribus suis usque nunc in Ungaria fuerant conservata.* És az 1277-dik évhez újra említi a) *duas coronas, scepra, amphoram preciosam et alia multa et incomparabilia chnodia regis Attilae.*

húnmondának egy épen oly kétségbe nem vonható, mint tagadhatatlanul igen szép részlete maradt fenn számunkra.

De nem fogjuk fel krónikásaink eljárását sem helyesen, ha a történet egyszerű, szándékos és tudatos készítését, feltalálását tesszük fel nálok, még pedig mindazon esetekben, midőn a valótól eltérő vagy ezzel ellenkező dolgokat beszélnek, holott e vádunk csakis akkor indokolt, ha a történet meghamisításának ezéja és iránya felismerhető vagy legalább feltehető. Nem akarok nagy súlyt fektetni arra, hogy krónikásaink ismételve tesznek említést népköltőkről és a nép száján élő hagyományokról, melyeket — a kor felfogása és izlése szerint nagyon lenéznek, de valószínűleg ép oly naivul felhasználnak, mint német, franczia, angol stb. társaik; — de tény, hogy ez adatokat sem nem tagadhatni, sem értéköktől teljesen meg nem foszthatni, és ez adatok világosan utalnak élő hagyományra. Hogy a krónika hivatkozása e hagyományra az egész világon sokszor fogás, sokszor kifogás, az ismeretes dolog; de hogy e hivatkozások egyáltalában valamely traditio létét feltételezik és tehát bizonyítják, azt tudtommal eddigelé még sehol sem vonták kétségbe, sem Saxo Grammaticussal, sem más a mondában gyökerező krónistával szemben. A középkori krónista nem történetíró, e szó modern értelmében, de nem is költő. A krónika szerzője kombinálta és egyeztette a rendelkezésére álló anyagot, természetesen egészen külsőleg és kritikai szellemnek teljes híjával; kiegészítette, a mennyire lehetett, a traditio hézagait, hozzáfűzte elbeszélését tudásának és hitének és forrásához, a bibliához, magyarázgatott és etymologizált, — rendesen igen naiv, sokszor nevetséges módon; — de nagyon is sokat, még pedig korának szempontjából nem sok rosszat, hanem nagyon sok jót teszünk fel róla, ha költőnek képzeljük, ki phantasiájából merítette, vagy, ha úgy tesszük, újjából szopta elbeszélésének lényeges részleteit. A magyar krónista készen találta nemcsak a saját népénél, hanem a nyugati szomszédoknál is a magyarok és húnok összetartozását; készen találta a történeti szempontból kifogástalan feljegyzések mellett a külföldi költészet és a hazai monda anyagát. Ez össze nem kapcsolható elemekből próbált ő egészet alkotni; esodálhatjuk-e, hogy ez nem sikerült?

A germán nyelvek irodalma lehetségessé teszi, hogy a német mondának, a német hünmondának is történeti fejlődését figyelemmel kísérjük. A monda történetének e tanulmányozása mutatja, hogy a német hünmonda is, mint minden más monda, kezdetben igen egyszerű volt s hogy századról századra vált mind terebélyesebbé, míg a Nibelungéneken, illetőleg ennek forrásaiban, teljesen kifejlett alakot nyer. Egyáltalában, már a priori nem hihető, hogy e fejlődésre a magyar hagyomány befolyást ne gyakorolt volna, habár most e befolyás pontos kimutatása bajos, sőt részben lehetetlen is. Minél kétségtelenebb a magyar és német nép gyakori, mondhatni mindennapos érintkezése a IX. század, azaz a magyar nemzetnek Európában megjelenése óta, — pedig ez érintkezést, ha általában még szó férhetne hozzá, fel kell teennünk akkor is, ha a magyar mondát német terméknek tekintjük, illetőleg önálló mondai létét teljesen tagadjuk, — annál biztosabban következtethetni, hogy ez érintkezés *kölesühatást* eredményezett, melynek eredménye gyanánt egyrészt a magyar hagyománynak átalakulását a német mondának befolyása alatt, illetőleg összeolvadását a német hagyománnyal, másrészt a német tradicionak magának kifejlődését kell tekintenünk.

A Nibelungmonda, a mint a XII. század nagy eposzában előttünk fekszik, három elem összeolvadásából keletkezett. Ezek a nibelung-mythosz, a hün monda és a gót monda, melyeknek hősei Siegfried, Attila és Dietrich. Hogy kerültek ezek össze? Attila és Theodorich — mert ez a berni Dietrich — a történet legkétségbevonhatatlanabb alakjai közül valók; Siegfriednek a történethez semmi köze és nem is sikerült őt eddig, az ismételt szellemes és erőszakos kísérletek daczára sem, történeti alaknak kimutatni. Attila és Dietrich nemcsak a német, hanem az egész középkori mondában kortársakká lettek, bár jól tudjuk, hogy a nagy gót király csak azon évben született, melyben a hatalmas hün fejedelem meghalt. E két alaknak naiv egymás mellé állítása mégis könnyen érthető. A népvándorlás világrendítő harczi hünök és gótok összecsapásával veszik kezdetüket; tudjuk, hogy a gótok élén a hünök betörésekor Hermanrich állt, míg Attila akkor még a világon sem volt. A népek felfogásában és hagyományában azonban

Attila már közvetlenül halála után annyira a hün nép megszélyesítőjévé lett¹⁾, — s hasonlóképen Dietrich annyira saját népének, a gótnak, megtestesítőjévé, hogy mindenütt, a hol a mondában hünokról és gótokról mesél a hagyomány, Attila és Dietrich neveivel és alakjaival találkozunk. Így lett Dietrich nemcsak Attila kortársává, hanem még az egy századdal Attila előtt hatalma tetőpontján álló Hermanrich kortársává is; így állította a monda Hermanrichet és Attilát is egymás mellé, a mi által a gót és a hün monda mind inkább összeolvadtak. Kétségen kívül, elősegítette a mondák e fejlődését azon történeti tény is, hogy gót és más germán népek Attila főurasága alatt a hün világbirodalom alkatrészei voltak, és hogy gót és más germán fejedelmek a hün király udvarában tekintélyes állást foglaltak el.

Így tehát Attila és Dietrich összekapcsolása könnyen érthető. De hogy kerülnek ők a Siegfried-mythoszhoz?

A nibelung-mythosz, melynek német eredetét mai nap már senki sem vonja kétségbe, mégis nem Németországban nyert legrégebb alakjában maradt reánk. A mythosz, melyet a szereplők nevei és a cselekvény színhelye németnek bizonyít, a VI. század tájékán eljutott Skandináviába, a hol a költészet e megkapó, gazdag anyagot felkarolta. Az eddai dalok, melyeknek tárgyát a Siegfried-mythosz képezi, valószínűleg a VIII. századból valók, — inkább valamivel régiebbek, mint fiatalabbak, csak feljegyzések esik jóval későbbi időbe, t. i. a norvégoknak Islandba történt kivándorlása után következő korszakba, azaz a X. századba. E mythikus dalokban megtaláljuk a nibelung-mondának azon alakját, melyet a XII. századi nagy német eposz, főleg annak első fele, föltételez. Sigurd, mint az alvilági hatalmak kincsének ura; Brynhilde, a hatalmas valkyria, kinek szerelmet esküszik, de kit később elhagy, hogy három királynővérét, a Giukungok családjából származott Gudrunt, elvegye; sógorainak pénzvágya és irigysége, melynek a hős áldozatul esik, — ez elemek nélkül a Nibelungének első fele meg sem érthető. Hogy e kikerekített cselekvénynek a történethez legkisebb köze sincsen, azt talán fel-

¹⁾ I. pl. alább a jegyzetet a 34. lapon, mely egy feletto érdekes esetre utal.

említenem sem kell. De Sigurd halálával e eselekvény nem érhetette befejezését, és csakugyan van ennek a mythikus históriának ugyanazon eddai dalokban egy utójátéka is: a megsalt és megsértett valkyriának, Brynhildének testvére, Atli, meg akarja boszúlni nővére becsületét és életét s egyszersmind a giukungok birtokában levő kincs után sóvárog. A giukungok, hogy kibékítsék, nővéröket, Gudrun, Sigurd özvegyét, nőül adják neki, de Atli evvel nincs megelégedve, hanem országába csalja és kiirtja őket. De a tragédiának még evvel sem lehet vége, Atli nem kerülhette ki a büntetést; Gudrun, ki hívebb testvér mint feleség, meg is boszúlja rokonai halálát: meggyilkolja fiait és férjét és felgyújtja a palotát, melyben mind elvesznek.

Ez elbeszélés az alakok nagyszerűsége, az események fokozódó súlya, a szenvedélyek óriási hatalma és a compositio művészi kerektsége által a világirodalom legbámulatosabb remekei közé tartozik. Három szem alkotja e lánczot, három tragédia a legszervesebb összefüggésben áll egymással: Sigurd életével lakol, mert megcsalta és megsértette Odhin szüzét; a giukungok elvesznek, mert meggyilkolták sógorukat és elvették tőle a nibelungok kincsét; Atli szörnyű halállal hal meg, mert kincsvágytól ingerelve, megölte sógorait. A boszú utolsó képviselője és eszközlője maga vet véget életének. Az átkos kincs az egész iszonyú tragédia középpontja és főmotivuma.

Ez elbeszélésnek a történethez alig van köze. A VI. században, midőn a nibelung-monda a skandináv tartományokba került, a mythosz még nem fűződött volt történelmi eseményekhez; ezt a szereplők jellemei és nevei, a eselekvény teljes összefüggése és alapot tevő motívumai, ezt az események színhelye is mutatják. Ha az Edda dalainak egynemelyikében mégis akadnak egyes homályos elemek, melyek a mythikus elbeszélésnek történelmi tényekkel való összefüggésére látszanak mutatni, nem szabad felednünk, hogy e dalokat csak a X. század végén nyert alakjokban ismerjük, azaz oly időből, midőn az összes germán népeknél a mythosz mindinkább elhomályosúl, mert nem talál többé alapot a keresztyén népek világnézetében, midőn a mythikus alakok mindinkább összeolvadnak a történet kimagasló hőseivel.

A mythosz hőse Sigurd, Alf és Hiördis fia, a völsgok családjából; birodalma Hünalant, egy délen fekvő ország, mely »keleti országnak« is nevezetik. A régi dalokban Atli sohasem szerepel mint Hünalant királya, míg Sigurdot ismételve *hün*nek nevezik a dalok, a mi valószínűleg annyit tesz, mint óriás.¹⁾ Atli és Brynhilde testvérek; országuk Valland, a mi annyit tehet, mint az ófelnémet Walhölant: az idegen, a

¹⁾ A német *hün* szónak (melyet az eddig még fel nem derített hün nép nevével meg kell különböztetni) értelmét Grimm Jakab grammatikájának második kötetében (p. 462) még homályosnak és nyelvtani alakját is ingadozóznak, meg nem határozhatónak mondta; később, mythológiájában (p. 490) megállapítja a szó alakját: *hün*, többes *hüni*, gen. *hünia*, *hünio*, de gyökerét még nem ismeri, értelmére vonatkozólag pedig megjegyzi, hogy alkalmasint a. m. óriás, Riese. Grimm e fejtegetéséhez, mely inkább irodalomtörténeti, mint nyelvészeti alapon nyugszik, csatolta Gerland Gy. azon, később mások által is elfogadott magyarázatát (Zeitschrift für vergl. Sprachforschung, X., 1861, p. 275), mely szerint a szó gyökere felismerhető a szanszkrit *gri*-ben, a. m. nőni, *gri-nás*, a m. a ki megnőtt, és ez utóbbi pontosan ugyanaz a szó, mint a német *hün*, a megnőtt, a nagy, az óriás. Curtius Gy. (Griech. Etymologie, 5. kiad. 1879, p. 157) szerint e gyökérhez számos szó tartozik az indogermán nyelvekben, így gör. *grión* terhesnek lenni, *grióna*, *griónos*; lat. *convulvus*, *canus*; got *us-hul-ön* kivájni, *hulandi*, barlang, ném. *höh* stb.

E szó ófelnémet alakja *hün*, kfn. *hüne*, középnémet *hüne*, osztr. *hüne*, később *hüne* is; melléknév *hünisch*. Hogy a szónak a fentebbi magyarázathól kifolyó értelme (= nagy, óriás) helyes, mutatják főleg e kifejezések: *hünisc draba* (= hunnische Traube), *hünischer, hünischer, heunischer wain*, melyeket azelőtt magyar, ill. magyarországi szőlőre és borra értettek, míg ma tudjuk, hogy e kifejezéssel egy bizonyos rossz, nagyszemű szőlőfajt értettek, melynek termelését már a XV. században ismételve eltiltották, I. különösen Lexer kfn. szótárát I. 1309, Grimm német szótárát IV. 2, 1291, Zeitschrift für deutsches Alterthum, XXIII. 207, és Zeitschrift für deutsche Philologie IX, 141. X, 382. — Később természetesen a kétféle *hün*: a nép neve (a hünök) és a német szó (az óriások) folyton felcseréltetett, s tudakos írók, főleg a XVII. század óta, majd az északnémet sírokat (*Hünensbett*, *Hünengrab* stb.): a népvándorlás leghatalmasabb népére vezették vissza, majd a történelmi hünökben óriásokat akartak látni s a monda- és mesebeli óriásokat ismerték fel bennök. Az Edda dalaiban eredetileg csak a német *hün* szerepel, mely Sigurdot, az ő népét és országát jelzi: utóbb, az Etzel-mondának későbbi befolyása alatt, Atli és az ő köre és országa is *hün*-nak van nevezve.

A Diemer által kiadott »Deutsche Gedichte des XI. und XII. Jahrhunderts« egyikében a Nibelungének hősei *gygantes*-nek nevezet-

távol ország. Dániából Vallandba háromszor hét napig utazik Gudrun; hét napig hideg országban, hét napig tengeren, hét napig forró országban keresztül. A hetes és hármas szám mythikus nagy szerepére csak mellesleg figyelmeztetek. Giuki és neje Grimhild a Rajna mellett laknak; fiaik Gunnar, Högni és Guthorm, leányuk Gudrun. Tehát, ha nem is reflektálunk a nibelungok kincsére, a sárkánynyú átvarázsolt Fafnirra, a sárkányölő és a madarak nyelvét értő Sigurdra, a valkyrjára, kit Odhin százados álomba sülyesztett s ki lángoktól körülvett várban aluszsa hosszú álmát, és a többi számos, első pillanatra is felismerhető mythikus elemekre, — az elbeszélés azon adatai, melyek nem mythikus jellegűek, szintén nem mutatnak semmi biztosabb összefüggést történelmi eseményekkel és alakokkal. ¹⁾

A mythosz és történet összeolvadásának tehát később kellett megtörténnie, a VI. század után, és kétséget sem szenved, hogy ez átalakulás csak lassan, kezdetben csak a mythosz egyes töredékeire vonatkozólag s általában hosszabb idő lefolyása alatt ment végbe. A főközvetítő szerepét itt is, mint más hasonló esetekben, a mythikus és történelmi szereplők hasonló hangzású nevei és a hagyomány egyes mozzanatainak történelmi eseményekkel való hasonlatossága vitték. Atli és Attila a német nyelv hangtörvényei szerint előbb *Athila*, aztán *Azilo*, utóbb *Ezilo*, végre *Ezelo* és *Etsel* lettek. A néma hangzó e fokról

nek; ugyane feljegyzés e szavakkal végződik: *de is'o Atyla et de gungunibus multa falsa ficta reperuntur et incredibilia*. L. Pfeiffer Germaniáját, VI, 1861, p. 451.

¹⁾ Jól tudom, hogy Müllenhoff Károly (Zur Geschichte der Nibelungensage, Zeitschrift für deutsches Alterthum, X, 146—180. l.) és az ő iskolája már az eddai Atlit is azonosnak tekinti a történelmi Attilával. A fennebbi fejtegetéseken ez nem változtat semmit, mert nem az a lényeges, hogy a mythikus és történelmi elemek mikor olvadtak össze — vajjon mielőtt a monda Skandináviába került, vagy csak később, — hanem hogy mikor nyerte a monda azon alakját, melyben a Nibelungénekekben találjuk. Figyelemre méltó különben, a mire más alkalommal visszatérek, hogy a magyar krónikák nem ismerik a monda első felét, mert nem tudnak sem Siegfriedről, sem Guntherről, sem Kriemhild özvegyiségéről, és hogy hazai feljegyzéseinkben a katastropha közelebb áll a mondának skandináv, mint német alakjához.

fokra való mozdítása — a Grimm Jakabtól felfedezett és *Lautverschiebung*nak elnevezett törvény — a VIII. században kezdi működését és a IX—X-dik században éri befejezését. Attila számos monda hőse volt; de történelmi szereplése is sok momentumot szolgáltatott, melyek a mythoszi Attilával való azonosítását elősegítették. Első pillanatra azt hihetnők, hogy e momentumok legfontosbika: meggyilkoltatása neje által, melyről már Jordanis a VI. században és a későbbi följegyzések tudnak és mely oly szépen összevágna az eddai Gudrun iszonyú bosszújával. De csodálatos, épen *Etsel haláláról egy szót sem tud a német hagyomány*, hiszen a németek mondai költészetében Etsel eltűnik s a nagy hún király ez eltűnése oly fontos és ismert eleme volt a tradíciónak, hogy példabeszéddé lett. ²⁾

Atli megölte Gunnart — és a történetben megsemmisítette nem ugyan Attila, de a húnok egy serege — melynek

²⁾ Hogy *Etsel* eltűnése példabeszédszerű volt a középkori németeknél, mutatják a következő helyek:

Die Klage 4323: wie ez Etselen sit ergienge und wier sin dinc ane vienge, dō her Dietrich von im reit, des onkan ich der wärheit in noch niemen gesagen. *sämliche jehent, er wüde er-slagen,*
sō sprēchent sāmliche nein. under disen dingen zwein kan ich der lüge nicht gedagen, noch die wärheit gesagen, want dā hanget zwivel bi.

U. o. 4349: uns seit der tihraere, der uns tihre dise maere, ezu waer von im sus niht beliben, er het iz gerne gescriben,
daz man wiste diu maere, wie ez im ergangen waere, waere ez im inder zuo komen, oder het erz sus vernomen in der werlde von iemen. *dā von weiz noch niemen,*
war der künec Etsel ie bequam oder wiez umbe in eude nam

Seifrid Helbling VII, 1063: wie er (Herman v. Baden) ende nam und war künec Etsel ie bequam,
des kan ich gesagen niht:
davon ze swigen mir geschilt.

Der tugendhafte Schreiber (M. S. II, 105a):
her Gäwein, niht enlät in dise rede wesen zorn;
der hof, *Etsel der Hünen künec*
und iuwer muoter magtuom ist verloru.

élére a történetírók is nemsokára Attilát tették ¹⁾ — a rajnai burgundok fejedelmét Gundahart; ez 437-ben történt, s elég alap volt arra, hogy a monda Attilát és Attilát, Gunnart és Gundahart azonosítsa. Most a nibelungok és a burgundok összeolvadnak, a mythikus elemek mindinkább háttérbe lépnek és a történeti meg mondai elbeszélések módosítják a mythikus tradíciókat, melyek viszont a mondát és a történet tényeit átalakítják. Így lépett Gudrun helyébe Kriemhild, mely egy részt Attila Ildikójával jobban volt összeegyeztethető, másrészt könnyebben kombinálható a burgundi Chrodhildével, ki saját fiát fellázította családja ellen és ez által 533-ban egy második burgund királyság vesztésének okozójává lett.

E különböző és jó részben ellentétes, összeférhetetlen elemek összeolvadása és egy kerek egészszé megalkotása hosszú századokat vett igénybe és még sem sikerült egészen. A német eposzban a mythikus elemek nem tűntek el teljesen, az egész első rész eseményei, legfontosabb motívumaikkal és alakjaikkal, a mythosz homályában vesznek el; a történeti elemek pedig úgy átalakultak, hogy itt-ott csak nagy nehezen ismerhetjük fel a szájakat, melyek a burgundi Gunthertől, a burgundok vesztétől, a létlen és gyámoltalan Etzeltől a történeti Gundaharhoz, a 437-diki és 533-diki ketős burgundi katasztróphához és a világhódító Attilához átvezetnek. A VI—X. századból rendelkezésünkre álló mondai feljegyzések igen töredékesek és nem engednek, csekélységek és összefüggéstelenségek miatt, biztos következtetéseket a monda fejlődésének és átalakulásának menetére.

A IX—X. században — ennyit mégis bátran következtethetni a forrásokból — két körülmény volt a legnagyobb be-

¹⁾ Prosp. Aquit. a. 435: *eodem tempore Gundacarium, Burgundionum regem intra Gallias habitantem, Aetius bello obrivit pacemque ei supplicanti dedit; qua non diu potius est, siquidem illum Chunnii cum populo suo ac stirpe deleverunt.* — és Cassiod. chron. 435: *Gundacarium, Burgundionum regem, Aetius bello subegit pacemque ei reddidit supplicanti: quem non multo post Hunni peremerunt.* De már Paul. Diacon., histor. misc. 14: *Attila itaque primo impetu mox ut Gallias introgressus est, Gundacarium, Burgundionum regem sibi occurrentem protrivit.*

folyással a monda történetére, oly nagy befolyással, hogy a német hűn monda befejezett alakját egyenesen e körülményeknek kell tulajdonítanunk. Első: a magyarok föllépése Európában és birodalmuk megalapítása a Duna és Tisza vidékein, melyet a monda mindig a hűnök újabb föllépésének és a hűn birodalom megújításának vett. Most Attila és a hűn mondák újra és erővesebben föléledtek a népeknek, Magyarország népeinek is emlékezetében és a nibelungmonda különböző elemei gyorsabban alakultak egy összefüggőbb egészszé. A középkori birodalom legértékesebb terméke ez időből, a X-ik század első felében keletkezett *Waltharius manu fortis*, a hűnmondának egyik legszebb feldolgozása, melynek tárgya a magyarok föllépése és kalandozásai folytán vált aktualissá.

A második körülmény a passai Pilgrim latin műve volt. A nibelungmonda azon alakja, melyben azt — a hűnmondával összekapcsolva — a nagy német eposzban ismerjük, bizonyos tekintetben Pilgrim műve, a X. század óta található följegyzések és czélzások már mind a monda azon alakját tételezik fel, melyet mi csak a XII. század végén vagy a XIII. század elején mai alakját nyert Nibelungénekből ismerünk, mely azonban első formulázását a X. századi latin nibelung-krónikában nyerte volt. ¹⁾ Hogy Pilgrim önkényesen bánt a mondával, azt már csak azon egy tényből is szabad következtetnünk, hogy a mérész főpap önmagát is belehelyezte a régi történetbe; hogy továbbá Pilgrim saját korának, t. i. a X. századnak viszonyait és tendenciáit beleszötte a cselekvénybe, ezen annál kevésbbé kételkedhetünk, mert a középkornak csakis ily irányú történetírásról volt tudomása és mert a passai püspök e művet nem költői vagy történeti szempontból, hanem egyéni prak-

¹⁾ A kik a Pilgrim művét egyáltalában tagadják és fölemlítését a Klageban csak a tudakos költő fogásának tartják, ki elbeszélésének egy tudós forrás megemlítésével nagyobb hitelt és tekintélyt kívánt volna adni, nem veszik tekintetbe, hogy egy általánosan ismeri történetről, egy oly elbeszélésről, melynek ismeretét a költő maga is föltesszi olvasóiról, a költőnek legkisebb oka sem volt, sőt az általánosan divó szokás ellen cselekedett (l. fönn 16. l.), midőn előadásának hitelességét egy (kigondolt) forrásra való hivatkozással megerősítette. L. Bartsch, *Untersuchungen* 351. lapját is.

tikus tervei érdekében iratta össze; hogy végre Pilgrim e monda szerkesztésénél magyar, illetőleg magyarországi hagyományokat is felhasznált, ez annál valószínű, minél biztosabban tudjuk, hogy Magyarországgal sokat foglalkozott és a magyarok fejedelmével és papjaival élénken érintkezett¹⁾, sőt maga hazánkban járt is. Így igen valószínű, hogy munkája megírásánál felhasznált mindent, a mit a régi hún birodalom területén lakó népek hagyománya a régibb időkben emlékezetben megtartott.

Sajnos, ez általános következtetéseken nem igen mehetünk túl. Pilgrim műve elveszett és a régi magyarországi hagyományok is elvesztek. A Nibelungének már két századi fejlődés és — a mi még fontosabb — nagy költők átalakító munkássága után és alapján tartotta fenn a Pilgrim művét, — a magyar krónikák pedig már a Nibelungéneknek, illetőleg a Pilgrim művének hatása alatt jöttek létre s csak legfeljebb azon elbeszélésekben menthettek meg valamit az eredeti néphagyományból, melyeket a német monda és költészet nem érintett, mert Pilgrim a maga művének keretében nem vehette hasznukat. Hasonló fejlődés ez, mint a Károly-mondánál. Ama krónika szerzője, mely Turpin neve alatt a XI. században készült, a nép száján élő mondákat és dalokat alakította át összefüggő történetté; a régi dalok és hagyományok jó részben, és épen e krónika létrejötté folytán elvesztek és a későbbi, XII. és XIII. századi költemények már mind Pseudo-Turpin munkáján alapszanak. Ha e latin Károly-krónika elveszett volna, egészen ugyanazon viszonyok álltak volna elő, mint a hún mondánál; hogy azonban az Ál-Turpin műve megmaradt, legalább láthatjuk, hogy a későbbi költők mit vettek át belőle, — de nem határozhatjuk meg többé az eredeti dalok- és mondákban a nép ajkán élt és tradíciót, melylyel a krónika szerzője bizonyosan elég szabadon bánt el, bár alig oly önkényesen, mint Pilgrim a német mythosszal, a germán népek hünmondájával és a Magyarországon talált hagyományokkal. Ily körülmények

¹⁾ Hogy a Balaton vidékén már a IX. században német papok nagy számmal laktak és működtek és valóságos művelődési központot tementettek, elég ismeretes dolog. L. főleg Otto Kámmel, *die Anfänge des deutschen Lebens in Oesterreich*, Leipzig, 1879, 232, 234. l.

közt az a kérdés, hogy Pilgrim mit talált már készen saját népének tradíciójában, mit vehetett a magyarországi hagyományokból és mely tendentia vezethette őt műve megalkotásánál? — e kérdés megfejtése majdnem legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik s a valószínűség határán alig vezethető túl. Mégis megkísértem legközelebb e kérdés megoldását, mely az Attila-monda történetének pontos tárgyalását föltételezi s azért most még messzebbre elvezetne tulajdonképeni tárgyamtól.

Mert ideje — e talán nagyon is hosszadalmas kitérés után —, hogy visszatérjek *Etzelburghoz*. Láttuk, hogy a reánk maradt magyar krónikák korát megelőző német hagyomány nem kötötte Etzel székvárosát egy bizonyos, pontosan meghatározott városhoz, bár a hazánkból nyert tudósítások alapján írt lübecki Arnold kétségtelenné teszi, hogy itt Magyarországon már a XII. század második felében Budát tekintették Attila városának. A magyar krónikákban *Etzelburg* Buda, illetőleg Ó-Buda. Meggyőződésem és Arnold tanúbizonyossága szerint a krónikasok ez állítása néphagyományon alapszik és innen ment át a krónikákba. Hunfalvy Pál azon véleménye, hogy Etzelburg előbb Gran volt, mert a Pilgrim korának magyar fejedelmek itt székeltek, még elfogadható volna, bár a Nibelungéposzban és az összes többi német és nem-német feljegyzésekben és mondákban épenséggel semmi sem szól e fölfogás mellett; de elfogadható volna, mert az indoklás csakugyan a kor szellemének megfelel, mely a jelennek viszonyait rendszerint naivul visszaviszi a múltba. De már el nem fogadható e véleményének második fele, hogy az *Etzelburg* neve akkor ruházott volna át Budára, midőn ez királyaink székhelye lett, mert hiszen ez csak a tatárjárás után történt, míg az Attila városának alkalmazását Budára már a XII. század nyolczvanas éveiben, Arnoldusnak szláv történetében találjuk. Nem a királyok székhelye volt a közvetítő Etzelburg és Buda közt, hanem egy másik momentum, mely ily értelemben más hasonló esetekben is szerepel s melyre a névtelen jegyző czéloz is elbeszélésében, t. i. *Aquincum romjai*, melyeket a hagyomány a hún királyi paloták maradványainak nézett, és ezt annál is könnyebben tehetette, mert a római kor emléke épen a hún korszak nagy eseményeinek hatása alatt korán feledésbe

ment. Hiszen a római kor emléke a németeknél sem élte túl a népvándorlás romboló századait.

Mióta a magyar hagyomány krónikáinkban — tudja Isten, mily lényegesen átalakított alakban — megüledett, az egész világ nem tudja másképen, mint hogy *Etzelburg* Buda vagy Ó-Buda. Heinrich von München, ki a XIV. század elején Rudolf világkrónikáját folytatta, már Budát (Ofen) nevezi meg, mint a nagy gyilkolás színhelyét:

372 Chreimbilt was ein magedin,
din sît nâch der vart
künig Etzel ze wibe wart,
dô im irou Helch erstarp.
Chreimbilt al dû gewarp,
daz heidin recken und zagen
ze *Oven* wurden erschlagen.

Ugyanazon század második felében a *Heldenbuch* függeléke szintén Budát nevezi Etzel várának, de máskülönbén az adatoknak már oly zavarját tünteti fel, hogy nem Etzel és az ő népe, hanem a burgundok a húnok, a mi, elég csodálatosan és megfoghatatlanul, az eddai tradícióra látszik utalni: do kamen al held zuo hoffe in die stat Ofen in vngerlandt. das selb lant was künig Etzels. do helt sy heimlichen gar grossen neid vnd hasz wider die woelffing aus: hünen land, daz sy den hünen Seifrit jren man in dem rosengarten erschlagen hetten. Also ward der hoff gelegt in künig Etzels stat Ofen stb.

A XV. század első felében Borbála királyné Etzelburgból keltezi egy, Pozsony városához intézett levelét¹⁾ és egy okmányát²⁾, Ladislaus Suntheim a XVI. század elején (*Chronik der fürsten und Länder*) megjegyzi: Etzelburg (Altofen), ein stat und slos, hat künig Etzel gepawt, — végre ugyanazon század második felében (1554) azt mondják az *Annales Bojorum* (Francof. 1627, p. 132, II, 232): cantatur apud nos antiquis carminibus, Sycambriae, quas nos Ophen, Ugri Budam vocare solent, Attilam habitasse et oppetiüsse stb.

¹⁾ Fehér, Cod. dipl. X, 8, 609. l. Barbara von Gottes Gnaden Römische und zu Ungarn Königin — gegeben zu Etzelburg, 1427.

²⁾ Der geben ist zu Etzelburg am Palm Santag nach Christo gepart, 1435-ben, a Berzeviczy-család levéltárában, Sáros megyében. (Pesty Frigyes szives közléséből.)

De a későbbi adatok följegyzése nem bír értékkel, ha különben érdekes is, mert hiszen ezek mind közvetve vagy közvetlenül a magyar krónikákon alapszanak.

A mondottakat összefoglalva, iparkodtam kimutatni, hogy *Etzelburg* mint városnév a Nibelungéneknél nem fordul elő, mert itt mindig csak Etzel váráról, de nem egy meghatározott és meghatározható városról van szó, melyben a költemény a hún király székhelyét képzelte. A Nibelungének alapján keletkezett az *Etzelburg* városnév, mely azonban az első följegyzésekben még nem vonatkozik egy bizonyos helyre, hanem csak egész általánosságban Etzel székhelyét jelöli. A hol Attila városát pontosabban meghatározzák, ott mindenütt Budára, illetőleg Ó-Budára alkalmazzák; ez a XII. század vége óta történik, kétségtelenül — Aquincum romjainak közvetítésével — a magyar hagyomány alapján, melyet sem nem lehet, sem nem szabad tagadnunk, mert a hagyományt XIII. századbeli történeti feljegyzéseink bizonyítják és nélküle a nibelung-mondából keletkezett, illetőleg a nibelung-mondához fűződött német hűnmondának létrejöttét alig érthetjük meg.